

TADEUSZ GOŁGOWSKI

PIERWSZY MIĘDZYNARODOWY KONGRES KOPTOLOGICZNY W KAIRZE (9—18 XII 1976 r.)

Treść: I. Tematyka gnostycka; II. Zagadnienia koptologiczne.

Pierwszy międzynarodowy kongres koptologiczny, jaki się odbył w Kairze w dniach 9—18 XII 1976 r., został zorganizowany przez Egipską Organizację ds. Starożytności (*The Egyptian Antiquities Organization*) oraz UNESCO. Powodem jego zwołania było stale wzrastające, zwłaszcza od czasu odkrycia rękopisów z Nag-Hammadi, zainteresowanie kulturą Kościoła koptyjskiego w świecie nauki. Jak wiele innych podobnych gałęzi wiedzy koptologia wywodzi się z filologii orientalnej, a bezpośrednio z egiptologii. Jako nauka samodzielna zaczęła się rozwijać dopiero od końca XIX w., kiedy pojawiły się pierwsze podstawowe publikacje z tej dziedziny w postaci gramatyk, słowników, edycji tekstów czy katalogów zabytków. Osiągnięcia w dziedzinie kultury materialnej przyszły później. Badacze Egiptu interesowali się najpierw dziejami faraonów, następnie okresem hellenistycznym i rzymskim. Zainteresowania całościowe kulturą koptyjską obudziły się — podobnie jak to miało miejsce w stosunku do okresu hellenistycznego — pod wpływem odkryć papyrusów. Dla koptologii szczególnie doniosłe było znalezienie manichejskiej biblioteki koptyjskiej w Medinet Madi w 1930 r. oraz wspomnianych gnostyckich tekstów na cmentarzu farańskim w małej wiosce arabskiej Gebel el-Tarif niedaleko Nag-Hammadi ok. 100 km na północ od Luksoru w latach 1946—1947.

I. TEMATYKA GNOSTYCKA

Nic dziwnego, że w przygotowaniu kongresu ważną rolę odegrał międzynarodowy komitet dla studiów nad kodeksami z Nag-Hammadi (*International Committee for the Nag-Hammadi Codices*). Pierwsze jego posiedzenie odbyło się w Kairze w dniach 15—18 XII 1970 r. Na rok przed kongresem przeprowadzono ankietę wśród różnych środowisk naukowych w celu bliższego określenia jego tematyki i zakresu oraz ustalenia listy uczestników. Na samym kongresie sprawom zbioru z Nag-Hammadi poświęcono dwa pierwsze dni, a ponadto tematyka gnostycka przewijała się w wielu referatach z poszczególnych dziedzin koptologii. W pierwszym dniu kongresu przed południem członkowie komitetu zebraли się w Muzeum Koptyjskim w Kairze na posiedzeniu zamkniętym, aby omówić sprawy wydawnicze związane z tekstami z Nag-Ham-

madi. Omawiano zapewne także sprawy współpracy międzynarodowej, głównie technicznej, na polu edytorskim.

Tego samego dnia po południu w gmachu *Société de Géographie* w centrum Kairu rozpoczęły się obrady plenarne kongresu. Członkowie komitetu przedstawili przede wszystkim aktualny stan prac edytorskich i translacyjnych. Całościowe opracowania, tak w zakresie edycji jak i tłumaczeń, skupiają się zasadniczo w trzech obszarach językowych. Stan tych opracowań w obrębie języka angielskiego przedstawił prof. J. Robinson, sekretarz komitetu; badania krajów języka niemieckiego omówił prof. H.-M. Schenke z uniwersytetu Humboldta w Berlinie; a prace francuskie w tym zakresie zreferował prof. J. Ménard z uniwersytetu w Strasburgu. Od kilku lat holenderska firma wydawnicza J. E. Brill w Lejdzie publikuje serię wydawniczą „Nag-Hammadi Studies”, w której ukazało się już 7 tomów. Prof. M. Krause z uniwersytetu w Münster omówił szczegółowo zawartość tomu ósmego, który będzie obejmował referaty na tematy gnostyckie wygłoszone na kongresie patrystycznym w Oxfordzie w 1975 r. Poinformował także, że odtąd wszystkie prace z kolejnych kongresów patrystycznych dotyczące gnozy będą publikowane w ramach tej serii. Wśród przewidzianych do publikacji dzieł znajdują się: List Piotra do Filipa z VIII kodeksu z Nag-Hammadi, Nauki Sylwana z VII kodeksu, tłumaczenie angielskie tekstów z *Berolinensis Gnosticus*, *Panarion* Epifaniusza, *Pistis Sophia* i in. Natomiast prof. T. Säve-Söderbergh z uniwersytetu w Uppsali omówił dodatkowe badania archeologiczne przeprowadzone w ostatnich latach w celu dokładniejszej penetracji terenu, na którym znaleziono manuskrypty gnostyckie. Nie przyniosły one odkrycia innych rękopisów koptyjskich, ale dostarczyły cennych danych archeologicznych.

W następnym dniu tematyka obrad przedpołudniowych koncentrowała się w dalszym ciągu na zagadnieniach związanych z tekstami z Nag-Hammadi. Dr Pahor Labib, b. dyrektor Muzeum Koptyjskiego i wydawca niektórych tekstów z Nag-Hammadi, wskazał na związki religijne tekstów gnostyckich z literaturą i religią staroegipską (*Egyptian Survivals in the Nag-Hammadi Library*). Za podstawę analizy obrał przede wszystkim system gnostycki w Apokryfie Jana badając kwestie genealogii, boskiej triady oraz bóstw męskich i żeńskich religii egipskiej. Prof. G. Quispel z uniwersytetu w Utrechcie zajął się postacią demiurga i doszedł do wniosku, że nie wykazuje on prawie żadnych cech chrześcijańskich (*The Origin of the Demiurg in the Apocryphon of John*). Przedpołudniowe obrady zakończył wywiad z pierwszymi właścicielami tekstów gnostyckich, mieszkańcami wioski, opodal której znaleziono manuskrypty. Podali oni krótkie relacje na temat okoliczności znalezienia i zakupu tekstów oraz odpowiadali na pytania zebranych. Wywiad nie wniósł nic nowego do naszej wiedzy na temat pochodzenia tekstów, a niezbyt jasne okoliczności odkrycia, a zwłaszcza zaginięcia niektórych stron w pierwszych latach po odkryciu pozostają nadal niewyjaśnione. Dalsze referaty dotyczyły tematyki bardziej szczegółowej. Dr J. Helderma z uniwersytetu w Amsterdamie omówił zagadnienie „odpoczynku” jako *terminus technicus* w pierwszym utworze Kodeksu Junga (*Anapausis in the Epistula Jacobi Apocrypha*). Prof. J. Cox z Andrews University w USA zanalizował związki Ewangelii Tomaszka logion 90 z tekstem Mt 11, 28—30 (*The Logos concerning the Easy Yoke Saying 90 and Mt 11, 28—39*), a dr P. Nagel z uniwersytetu M. Lutry w Halle prze-

przewodził analizę literacką Ewangelii Filipa (*The Stylistic Analysis of the Coptic Gnostic Texts from Nag-Hammadi*).

Według podobnego schematu (jeden lub dwa dłuższe referaty oraz kilka krótszych komunikatów i informacji naukowych) pomyślany był program popołudniowy tego dnia. Kilka zgłoszonych tematów odwołano z powodu nieobecności autorów, niektóre zostały przeniesione na inne dni. Na uwagę zasługują szczegółowe komunikaty. Dr M. Scopello z uniwersytetu w Strasburgu na przykładzie trzech utworów gnostyckich, tj. Egzegezy o duszy, Autentycznej Nauki oraz Potrójnej Protennaio, scharakteryzowała „idealny ryt” intronizacji jako motyw gnostyckiej soteriologii indywidualnej (*Un „rituel ideal” dans l'Exégèse de l'âme*) dostrzegając w tych utworach wpływy heterodoksyjnej egzegezy aleksandryjskiej. O. P. Bellet OSB z katolickiego uniwersytetu w Waszyngtonie zajął się zakończeniem Ewangelii Egipcjan z III i IV kodeksu z Nag-Hammadi (*The Colophon of the Gospel of the Egyptians*) stwierdzając w nim wpływ terminologii monastycznej. Nieopublikowanemu jeszcze tekstowi Dialogu Zbawcy z III kodeksu poświęciła swój referat prof. E. Pagels z uniwersytetu Columbia w Nowym Jorku (*The Dialogue of the Savior*) ukazując wpływy nowotestamentalne, zwłaszcza w nauce o chrzcie i w kosmologii tego utworu. Tekstom hermetycznym z VI kodeksu poświęcono dwa referaty. Prof. F. Daumas, b. dyrektor Instytutu Francuskiego w Kairze oraz profesor egiptologii na uniwersytecie w Montpellier, zajął się tekstem Asklepiosa (*Au sujet de l'Asclépius*). W utworze tym, zdaniem autora, przejawia się myśl religijna starożytnego Egiptu w tym przede wszystkim, że serce człowieka jest miejscem tworzenia bóstwa. Bóg potrzebuje człowieka, aby mógł istnieć. Daje się tu zauważyć zależność teologii egipskiej od antropologii. Teksty hermetyczne potwierdzają ten związek w okresie hellenistycznym. Prof. E. Segelberg z Kanady poruszył na przykładzie tego samego utworu zagadnienie modlitw w tekstach hermetycznych (*The Asclepius Prayer*). Formę literacką parafrazy z II i III w. przedstawiła prof. B. Aland z uniwersytetu w Münster w oparciu o analizę Parafrazy Seema z VII kodeksu z Nag-Hammadi (*A Gnostic Literary Genre: The Paraphrase*). Dwa kolejne referaty poświęcono nieopublikowanemu jeszcze utworowi z VIII kodeksu pt. List Piotra do Filipa. Jego związki z NT ukazał prof. G. Luttikhuisen z Holandii (*The Letter of Peter to Philip and the New Testament*), a samą jego treścią zajął się bliżej prof. J. Ménard (*La lettre de Pierre à Philippe*). Przewidziany na to posiedzenie referat prof. J. Riesa z uniwersytetu w Louvain poświęcony tekstem manichejskim (*Un symbole de la révélation gnostique dans la Kephalaion I de Medinet Madi*) przeniesiono na jeden z następnych dni kongresu.

W dn. 10 XII obrady komitetu do spraw kodeksów z Nag-Hammadi zostały zakończone. Pomimo to problematyka gnostycka poruszana była nadal w związku z zagadnieniami koptologicznymi. 12 XII przy omawianiu tematyki leksykograficznej dr J. Helderma zaproponował opracowanie słownika gnostyckich imion własnych (*Dictionary of Gnostic Proper Names*). Także prof. B. Layton z uniwersytetu Yale wystąpił z postulatem specjalistycznego słownika dla koptyjskich tekstów gnostyckich (*A Lexicon of Coptic Gnostic Texts*). O przygotowaniu podobnego słownika w Turynie mówiła dr M. Scopello (*The Gnostic Lexicon of the Centre of Research on Gnostic Language of the University of Turin*). Następnego dnia prof. F. Wisse z Holan-

dii ukazał niektóre elementy gnostyckie w egipskim monastycyzmie (*Gnosticism and Early Monasticism in Egypt*). Na analogiczne elementy zwrócił również uwagę prof. T. Baumeister z uniwersytetu w Wiesbaden (*The Mentality of Early Egyptian Monasticism*). 15 XII w ramach tematyki kodikologicznej prof. J. Robinson przeanalizował szczegółowe dane, jakie dla historii kodeksu papirusowego wnosi biblioteka z Nag-Hammadi (*The Future of the Study of Papyrus Codicology*). Natomiast L. K. McWilliams ze Stanów Zjednoczonych mówiąc o oprawie kodeksów zajęła się również oprawą kodeksów gnostyckich (*Coptic Bookbindings*).

II. ZAGADNIENIA KOPTOLOGICZNE

Uroczyste otwarcie właściwego kongresu koptologicznego odbyło się 11 XII. Na obrady przybył w otoczeniu dostojników duchownych patriarcha aleksandryjski Szenuda III, głowa kościoła koptyjskiego. W przemówieniu swym podkreślił wagę koptologii dla badań nad chrześcijaństwem w Egipcie i znaczenie międzynarodowych wysiłków dla ratowania starych kościołów i innych wytworów chrześcijańskiej kultury materialnej w Egipcie. Wskazał także na najbardziej pilne zadania i potrzeby w tej dziedzinie. Do niedawna język koptyjski, martwy od XVII w., używany był wyłącznie w liturgii. Ostatnio w niektórych chrześcijańskich szkołach w Egipcie czynione są próby ożywienia tego języka. Następnie zabrał głos prof. G. Mokhtar, prezes Egipskiej Organizacji ds. Starożytności witając uczestników w imieniu rządu egipskiego oraz kierowanej przez siebie organizacji. Z kolei przemawiał Mirrit Butros Ghali, prezes Towarzystwa Archeologii Koptyjskiej w Kairze (*Société d'Archeologie Copte*). Główny referat sesji przedpołudniowej wygłoszony przez prof. M. Krause dotyczył definicji koptologii jako dyscypliny naukowej (*Coptology, the definition of the discipline*). Za przedmiot koptologii referent uznał wszelkie przejawy życia Kościoła koptyjskiego, a więc takie dziedziny, jak sztuka, muzyka, prawo, socjologia, leksykografia, lingwistyka, literatura itp. Koptologia jest nauką odrębną od egiptologii i powinna jak najszybciej znaleźć się w programach wyższych uczelni. Następnie omawiano sprawy związane z wydawaniem bibliografii koptyjskiej jako niezbędnego narzędzia pracy naukowej każdego koptologa. Chodziło głównie o kompletność i terminowe ukazywanie się jej w kolejnych, rocznych odcinkach.

W godzinach popołudniowych uczestnicy obrad udali się na zwiedzanie Muzeum Koptyjskiego w Starym Kairze. Muzeum to założone w 1908 r. jako Muzeum Patriarchatu koptyjskiego, udostępnione zostało w 1910 r. dla publiczności. Jego zbiory są najbogatszym zestawem zabytków sztuki chrześcijańskiego Egiptu. Zawierają wiele bezcennych eksponatów, jak przedmioty z drewna, kości słoniowej i metalu, tekstylia, ikony, ceramika oraz manuskrypty. Te ostatnie najbardziej przyciągały uwagę zwiedzających. Najcenniejsze są rękopisy z Nag-Hammadi przechowywane w specjalnym pomieszczeniu i zabezpieczone pleksiglasowymi oprawami przed zniszczeniem. Doskonale zachowane są oryginalne oprawy kodeksów. Wydaje się, że badania nad rękopisami z Nag-Hammadi obudzą także zainteresowanie innymi cennymi rękopisami, jakie posiada Muzeum. Istnieje konieczność sporządzenia dokładnych i nowoczesnych katalogów zbiorów tego mu-

zeum, co podkreślano na kongresie. Tego samego dnia odbyło się krótkie posiedzenie wieczorne poświęcone problematyce konserwacji i publikacji tkanin koptyjskich. Omawiano głównie prace nad katalogiem tkanin koptyjskich w Muzeum Watykańskim oraz tkanin przechowywanych we Florencji, a pochodzących z wykopalisk włoskich w Antinoe.

Drugiego dnia obrady dotyczyły zagadnień językoznawstwa i leksykografii koptyjskiej. Problemem związków językoznawstwa ogólnego i koptyjskiego zajął się dr G. Mink z uniwersytetu w Münster (*General Linguistics and Coptic Studies*). Projekty słowników specjalistycznych przedstawili pracownicy Towarzystwa Archeologii Koptyjskiej: Magi Zikri (*A Dictionary of Coptic Synonyms*) oraz Kamil Farid Isaac (*Arabic-English-Coptic Trilingual Dictionary*). Prof. H.-M. Schenck poruszył sprawę dialektu koptyjskiego ze środkowego Egiptu, zwanego dialektem z Oxyrhynchos (*On the Coptic Dialect of Middle Egypt-Oxyrhynchitic*). Na obradach popołudniowych prof. B. Layton wygłosił referat na temat leksykografii koptyjskiej (*Models for Coptic Lexicography*). Podstawowym i jak dotąd najbogatszym słownikiem koptyjskim jest praca E. E. Cruma, *A Coptic Dictionary*, Londyn 1939. Od tego jednak czasu ukazało się wiele nowych tekstów, których słownik ten nie uwzględnia. W Heidelbergu przygotowywane jest drugie wydanie innego, dawniejszego słownika koptyjskiego: W. Spiegelberg — W. Westendorf, *Koptisches Handwörterbuch*. Prof. Layton postulował nową zasadę budowy haseł słownika ilustrując ją na kilku przykładach. Prof. R. Kasser ze Szwajcarii przedstawił w krótkim komunikacie stan pracy i założenia nowego słownika koptyjskiego, nad którym pracuje od wielu lat (*Un dictionnaire complet de la langue copte: mots d'origine égyptienne et mots d'origine étrangère-grecque* etc.). Komunikaty o studiach leksykograficznych wygłosili także: prof. B. Metzger z uniwersytetu w Princeton (*Thesaurus Linguae Graecae*) oraz dr G. Mink (*A Retrograde Coptic Lexicon*). Dr Adel Sidarus mówił o słownikach koptyjsko-arabskich (*scalae*) i gramatykach koptyjskich w języku arabskim w średniowieczu (*Coptic Lexicography in the Middle Ages*).

13 XII głównym tematem sesji porannej była koptyjska literatura liturgiczna. H. Quecke SJ, prof. Papieskiego Instytutu Biblijnego w Rzymie, omówił w obszernym referacie aktualny stan i przyszłość badań nad koptyjską liturgią oraz tekstami liturgicznymi (*The Future of the Study of Coptic Liturgy*). Autor przedstawił najważniejsze dotychczasowe edycje tekstów dotyczących liturgii poszczególnych sakramentów, godzin kanonicznych, muzyki i poezji religijnej oraz wymienił najpilniejsze potrzeby edytorskie w tym zakresie. Podkreślił także wagę odkryć w Nubii, gdzie odkryto ostatnio teksty liturgiczne, które mogą rzucić pewne światło na niejasne formy liturgii w Egipcie. Ponadto w sesji przedpołudniowej na uwagę zasługiwał wykład Samira Khalil SJ, profesora Papieskiego Instytutu Studiów Orientalnych w Rzymie, na temat jego własnych badań nad spuścizną literacką Sewerusa ibn al-Muqaffa, jednego z najwybitniejszych średniowiecznych autorów koptyjskich piszących w języku arabskim (*Pour une édition du Corpus de Sévère d'Ashmunain: anciennes éditions à ré-éditer et textes nouveaux encore inédits*). W swoim drugim wystąpieniu tego przedpołudnia prof. S. Khalil mówił o znaczeniu literatury arabsko-koptyjskiej dla studiów koptyjskich oraz o zasadach edytorskich tekstów chrześcijańskich z Egiptu w języku arabskim, oce-

niając bardzo krytycznie stosowane obecnie zasady edycji tych tekstów (*Principes d'édition des textes arabo-coptes*). W ostatnim referacie Samiha Abd el-Shaheed, konserwator w dziale rękopisów Muzeum Koptyjskiego, mówiła o terminologii teologicznej islamu w rękopisach chrześcijańskich w języku arabskim (*Islamic Terms in Arabic Manuscripts of the Coptic Church*).

Po południu prof. T. Orlandi z Rzymu wygłosił referat na temat przyszłości studiów nad koptyjską literaturą biblijną i kościelną (*The Future of the Study of Biblical and Ecclesiastical Coptic Literature*). Ten sam prelegent w krótkim komunikacie przedstawił prace ośrodka naukowego w Mediolanie nad edycją koptyjskich tekstów kościelnych (*The Milan Edition of Coptic Ecclesiastical Texts*). O stanie edycji koptyjskich tekstów biblijnych mówili: znany biblista i wydawca prof. K. Aland z Münster (*The Coptic New Testament*) oraz prof. G. M. Browne z uniwersytetu w Illinois w USA (*The Sahidic Version of Kingdoms IV*). Krótkie komunikaty na temat koptyjskiej literatury kościelnej wygłosili także: dr B. Jörg Diebner z Heidelbergu (*Literary-critical Problems of the Apocalypse of Zaphaniah*) oraz dr W. G. Rush z Nowego Jorku (*Coptic as Resource in the Quest for the Historical Athanasius*). Zastanawiający był brak większego zainteresowania koptyjską literaturą patrystyczną, tym bardziej że również wydawanie koptyjskich OO. Kościoła nie posunęło się wiele naprzód poza wydaniem w *Patrologia Orientalis* i *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*. Tego samego dnia w sali konferencyjnej Instytutu Egipskiego (*Institut d'Égypte*) miał miejsce wykład prof. M. Krause o kontaktach między Nubią a Egiptem koptyjskim (*The Relation between Egypt and Nubia during the Christian Period*). Choć nubiologia, tj. wiedza o Nubii chrześcijańskiej, została wyodrębniona jako osobna dyscyplina naukowa, jej związki z koptologią pozostają bardzo bliskie. Wieczorem uczestnicy kongresu spotkali się w siedzibie patriarchatu na przyjęciu wydanym na ich cześć przez patriarchę Aleksandryjskiego. Interesującym momentem tego spotkania była prezentacja osiągnięć na polu ożywienia języka koptyjskiego, takich jak recytacje i rozmówki napisane we współczesnym języku koptyjskim oraz podręczniki do nauki tego języka.

Dnia 14 XII koptyjskie władze kościelne zorganizowały wycieczkę dla uczestników kongresu do Wadi Natrun, leżącego ok. 100 km na północny-zachód od Kairu, gdzie znajdują się sławne klasztory koptyjskie. Ten rejon obejmuje starożytną Nitrię i Scetis, sławne centrum starochrześcijańskiego monastycyzmu. Pierwsze siedziby anachoretów powstały tutaj w początkach IV w. W V w. było już ok. 50 klasztorów, których liczba stale wzrastała dochodząc w X w. do 100 klasztorów. Powolny upadek rozpoczął się w XII w. Do dzisiaj przetrwały tylko 4 klasztory. Trzy z nich sięgają swymi początkami IV w.: Dair Abu Makar (Klasztor św. Makarego) założony przed 390 r., Dair Anba Bishoi (Klasztor św. Pshoi) pochodzący z II poł. IV w., Dair al-Baramus (Klasztor Rzymian) powstały przed 379 r. Czwarty z istniejących klasztorów Dair as-Suryan (Klasztor Syryjczyków) został założony w VI w., a nazwę swą zawdzięcza temu, że z początkiem VIII w. był zasiedlony przez mnichów z Syrii. Uczestnicy kongresu, oprowadzani przez miejscowych mnichów, zapoznali się z historią i architekturą obiektów oraz wysłuchali hymnów w języku koptyjskim skomponowanych współcześnie.

Na sesji przedpołudniowej 15 XII prof. A. Schiller z Nowego

Jorku wygłosił referat na temat przyszłości badań nad prawem koptyjskim (*Prospects in the Study of Coptic Law*). Wystąpienia innych uczestników dotyczyły zagadnień kodikologii, papirologii i epigrafiki koptyjskiej. Dr L. S. B. MacCoul z Uniwersytetu Katolickiego w Waszyngtonie omówiła zbiór koptyjskich dokumentów papirusowych w Pierpont Morgan Library w Nowym Jorku (*Coptic Documentary Papyri in the Pierpont Morgan Library*). E. Silver, zastępca kustosa działu manuskryptów orientalnych w British Library przedstawił iluminowane manuskrypty koptyjskie w zbiorach tej biblioteki oraz możliwości pracy nad nimi (*The British Library: Facilities for Coptic Studies*). Prof. E. Lüdeckens z Würzburga zapoznał ze stanem prac nad przygotowywanym przez siebie nowym katalogiem inskrypcji koptyjskich znajdujących się w zbiorach Muzeum Koptyjskiego (*The Coptic Inscriptions of the Coptic Museum*). Katalog ten stanowić będzie uzupełnienie starego katalogu z 1902 r. oraz wyposażony zostanie w nowe zdjęcia i indeksy. Hadi Bassilios Ibrahim zreferował prace nad nowym katalogiem rękopisów koptyjskich i koptyjsko-arabskich w Muzeum Koptyjskim (*A New Catalogue of Coptic Manuscripts of the Coptic Museum*); przy katalogu tym współpracują także prof. T. Orlandi i Samiha abd el-Shaheed. Obrady przedpołudniowe zakończył referat dr S. Jakobielskiego z Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej PAN w Warszawie na temat graffiti koptyjskich odkrytych podczas wykopaliisk polskich w Faras w Nubii (*Coptic Inscriptions from Faras, Nubia*). Przedmiotem obrad popołudniowych, które się odbywały w siedzibie Société d'Archéologie Copte, była dyskusja nad projektem statutu Międzynarodowego Stowarzyszenia Studiów Koptyjskich (*International Association for Coptic Studies*), organizacji mającej powstać jako rezultat obrad pierwszego międzynarodowego kongresu koptologicznego.

Obrady przedpołudniowe 16 XII rozpoczęły się referatem ks. dr W. Myszora z Katedry Patrologii ATK w Warszawie na temat studiów koptologicznych w Polsce (*État présent des études coptes en Pologne*). Następnie dr M. Egloff z muzeum w Neuchâtel w Szwajcarii przedstawił wyniki swoich badań nad ceramiką koptyjską z wykopalisk francusko-szwajcarskich w Kellia w Dolnym Egipcie (*La Typologie et la Chronologie de la poterie copte des Kellia*). Dr H.-G. Severin ze Staatliche Museen w Berlinie Zachodnim poinformował o badaniach nad późnoantyczną i wczesnobizantyjską dekoracją architektoniczną w Egipcie (*Late Antique and Early Byzantine Architectural Sculpture in Egypt*). Na szerokiej bazie porównawczej referent dokonał przeglądu motywów występujących w tej dekoracji (kapitele, nadproża, węgary itp.) i ich wzajemnych powiązań. Wspomniał też o przygotowywaniu nowego katalogu rzeźbiarskiej dekoracji architektonicznej w zbiorach Muzeum Koptyjskiego przy współudziale dr V. Girgisa, dyrektora Muzeum Koptyjskiego. Ponadto autor przygotowuje katalog chrześcijańskich elementów rzeźbiarskich powtórnie użytych w budowlach mużmańskich w Egipcie. Prof. E. Lucchesi-Palli z Salzburga mówiła o stelach nagrobnych z przedstawieniami postaci kobiecych (*A Coptic Stele with Female Portrait*). Prof. K. Parlasca na przykładzie stel nagrobnych z Oxyrhynchus ukazał okres przejścia od sztuki późnoantycznej do wczesnochrześcijańskiej w Egipcie (*The Transition from Late Roman to Early Coptic Art in the light of the Grave Reliefs from Oxyrhynchus*). W oparciu o liczne przykłady stel pojawiających się na zachodnioeuropejskim rynku

antykwarycznym, a mało znanych szerszemu gronu naukowców, autor dokonał bliższego określenia ich proveniencji oraz datowania. Prof. M. Cecchelli Trinci zreferowała swoje badania nad drewnianymi drzwiami z kościoła św. Barbary w Starym Kairze (*The Door of St. Barbara in Old Cairo*). Zabytek ten znajdujący się obecnie w zbiorach Muzeum Koptyjskiego pochodzi z przełomu IV i V w. i stanowił temat licznych studiów. Interesujące są przede wszystkim jego reliefy z przedstawieniami Chrystusa w majestacie, Marii oraz 12 apostołów. M.-H. Rutshowska zaprezentowała drewniane elementy architektoniczne w Muzeum w Luwrze, pochodzące z francuskich wykopalisk w Bawit w Górnym Egipcie (*Éléments architecturaux en bois de Baouit*).

Po południu prof. J. Gillespie z Santa Barbara w Kalifornii zapoznał z badaniami nad śpiewem liturgicznym w kościele koptyjskim oraz ich perspektywami na przyszłość (*Coptic Chant — A Survey of Past Research and a Projection for the Future*). Dr M. Roy z Uniwersytetu Amerykańskiego w Kairze zajęła się źródłami współczesnej hymnologii koptyjskiej (*The Historical Roots of the Forms of Contemporary Coptic Hymns*). Następnie dr M. Rodziewicz, kierownik Polskiej Misji Archeologicznej w Aleksandrii, omówił wykopaliska polskie na Kom el-Dikka ze szczególnym uwzględnieniem dzielnicy mieszkalnej z okresu bizantyjskiego (*The Polish Excavations at Kom el-Dikka in Alexandria*). Inni uczestnicy poruszali zagadnienieularyzacji sztuki koptyjskiej (dr Hishmat Messiha), jej związków ze sztuką islamu (dr Abd el Rahman Tawab) oraz samej jej definicji (dr V Girgis). Ponadto egipcjy gospodarze zaprezentowali dwa filmy krótkometrażowe produkcji krajowej na temat najstarszych za- bytków chrześcijańskich w Egipcie.

Sesja przedpołudniowa 17 XII poświęcona była w całości sprawozdaniom z wykopalisk. Dr P. Grossmann, członek Instytutu Niemieckiego w Kairze i jego naczelny architekt, przedstawił rezultaty własnych długoletnich badań nad architekturą kościelną w Egipcie, wraz z próbą systematyzacji dotychczasowych osiągnięć w tym zakresie ze szczególnym uwzględnieniem rozwoju formy architektonicznej kościołów koptyjskich od okresu wczesnochrześcijańskiego aż po okres Mameluków, tj. do 1250 r. (*Coptic Church Archaeology*). Prof. B. van Elderen z Calvin Theological Seminary w Grand Rapids (stan Michigan USA) przedstawił rezultaty pierwszej kampanii wykopaliskowej w miejscowości Faou el-Qibli, niedaleko Nag-Hammadi, gdzie znajdują się pozostałości jednego z najstarszych kościołów w Egipcie zbudowanego przez św. Pachomiusza (*The Basilica of Saint Pachomius*). Następnie zabrał ponownie głos dr P. Grossmann podając wyniki swoich wykopalisk w Abu Mena, miejscu słynnego sanktuarium św. Menasa, niedaleko Aleksandrii oraz w Sakkara, na terenie klasztoru koptyjskiego św. Jeremiasza (*Excavations at Saqqara and Dair Abu Mena*). Prof. R. Kasser ze Szwajcarii i prof. A. Guillaumont z Francji mówili o francusko-szwajcarskich wykopaliskach w Kellia w Dolnym Egipcie, gdzie odkryto duży ośrodek monastyczny z licznymi eremami, kościołami, wytwórniami ceramiki itp. (*Les fouilles franco-suisse aux Kellia, passé et futur*). Jako ostatni wystąpił dr S. Jakobielski dzieląc się rezultatami polskich wykopalisk w Star-rej Dongoli w Sudanie, gdzie natrafiono na cenny kompleks architektoniczny zawierający m. in. pomieszczenia z zachowanymi malowidłami (*Polish Excavations at Old Dongola, Sudan*).

Obrady popołudniowe dotyczyły jedynie spraw organizacyjnych. Zebrani przedyskutowali i zaakceptowali statut nowo powstałego Międzynarodowego Stowarzyszenia Studiów Koptyjskich (*International Association for Coptic Studies*). Celem tej organizacji ma być popieranie wysiłków podejmowanych dla rozwoju wszystkich gałęzi koptologii, wspomaganie międzynarodowej współpracy na tym polu, rozpowszechnianie informacji naukowych na temat nowych odkryć i wyników naukowych, organizowanie międzynarodowych kongresów koptologicznych oraz ułatwianie dostępu do materiałów źródłowych, jak również pomoc w ich szybkiej publikacji. Członkami organizacji mogą być wszyscy zainteresowani studiami koptologicznymi. W porozumieniu z Towarzystwem Archeologii Koptyjskiej postanowiono utworzyć w Kairze ośrodek badawczy, który by służył pomocą członkom Stowarzyszenia podczas ich pobytu w Kairze czy w Egipcie. Powzięto także decyzję, aby wydawać dwa razy w roku biuletyn informacyjny na użytek Stowarzyszenia. Prezesem Stowarzyszenia został wybrany prof. M. Krause, skarbnikiem i wydawcą biuletynu informacyjnego prof. T. Orlandi, a dyrektorem ośrodka badawczego w Kairze dr O. H. E. Khs-Burmester.

Kongres zakończył się przyjęciem kilku rezolucji i apeli. Podkreślono pilną potrzebę zmikrofilmowania kolekcji rękopisów koptyjskich w celu jak najszerszego udostępnienia ich badaczom oraz wyrażono nadzieję, że przynajmniej niektóre uniwersytety utworzą katedry lub zakłady koptologii dla popierania rozwoju tej gałęzi nauki. Skierowano też apel do archeologów prowadzących wykopaliska na terenie Egiptu o przeprowadzanie dokładnej inwentaryzacji wszystkich obiektów koptyjskiej architektury i kultury materialnej, aby nie dopuścić do ich zagłady. Następny kongres odbędzie się za trzy lub cztery lata, a jako miejsce spotkania wysunięto m. in. Warszawę lub Rzym. Ostateczna decyzja zapadnie w terminie późniejszym.